

LIAUDIES KOSMOLOGIJOS ĮTAKA LIETUVOS VALSTIEČIŲ SAKRALINIŲ ERDVIŲ MENINEI KOMPOZICIJAI

Romualdas Misius

*Kauno kolegijos Technologijų fakulteto Aplinkos inžinerijos katedra
Pramonės prospektas 22, 50387 Kaunas, el. paštas: romas.misius@gmail.com*

Anotacija

Pastaruoju metu Lietuvos kraštovaizdyje svetimšalių augalų gausa, stilistinės kultūros stygius, prasta aplinkos priežiūra, žmogaus poreikių ignoravimas naikina krašto lietuviškąjį identitetą (Grecevičius, Abromas, Popkytė, Genys ir Marčius, 2015). Tačiau pastebimas ir kitas reiškinys: kaimiškas kraštovaizdis pamažu tampa humanistikos mokslinio dėmesio objektu tikrąja šio žodžio prasme. Tai liudija suintensyvėjusios „vietos antropologijos“ studijos bei filologų, filosofų, etnologų publikacijos ir interpretacijos, kurios turėtų būti žinomos ir kraštovaizdžio architektams. Šiuolaikinės fenomenologinės ir hermeneutinės išvalgos, leidžiančios pažvelgti į kraštovaizdį ne vien kaip į materialių objektų kompleksą, bet ir kaip į su juo siejamų prasmų, potyrių ir būties erdvę (Pinavija, 2015).

Straipsnyje trumpai supažindinama su etninės (prigimtosios) kultūros nykimo priežastimis ir nauju, humanistiniu požiūriu į kaimiškojo kraštovaizdžio tyrimų perspektyvą analizuojant etnokultūrinius kodus, užfiksuotus ženklų ir simbolių kalba; pristatoma kosmologinių ženklų simbolika valstiečio gėlių darželio kompozicijoje ir jos sąsajos su liaudies kosmologija; analizuojama kosmologinių simbolių apsauginė raiška gėlių darželyje ir kosmologinė simbolika kapų puošime; aptariamas simbolių ženklų universalumo aspektas panaudojant juos įvairiose liaudies meno srityse ir skirtingose medžiagose; pateikiama Žmogaus Gyvenimo rato teorija, apimanti veiksnius (paskatas), dariusius įtaką gyvenamųjų namų dekorui ir sodybų aplinkos želdinimo tradicijoms.

Raktiniai žodžiai: prigimtinė kultūra, liaudies kosmologija, meninis dekoravimas, ženklų simbolika.

Įvadas

Mūsų prigimtoji kultūra susiformavo iš žemdirbių patirties, bendresne prasme – iš žemės ir medžio kultūros. Nykstantis tiesioginis žmogaus santykis su žeme kaip tokia, naikina žemdirbių kultūros šaknis, kartu naikinamas ir žmogaus sakralaus ryšio su ja aspektas. Kyla klausimas: ar tikrai žemdirbių kultūra „užsibaigia“, išsisemia, ar tikrai jos ratas užsidaro, nebepriima, nebeprieglobia, kad kalbame tik apie reliktus? Tačiau kultūros ciklo galutinės ribos žmogui nelemta suvokti. Anot prof. Daujotytės (2014), „prigimtąją kultūrą svarbu tirti iš visų pradmenų, kurie dar prieinami, pasiekiami. Kreipti dėmesį į tai, ką dar suvokiame iš savo pačių, iš savo tėvų, senelių patirties. Bet svarbu prigimtąją kultūrą tirti ir iš to, kas jau suvokta. Atsekti, kas tautosakoje ir kas jau literatūroje. Pirminė literatūra turi būti iš naujo skaitoma, specialiai sekant prigimtų dalykų atsivėrimą, dalyvavimą kūrinio estetikoje“.

Žmogaus pastangos rasti atsakymus į nepaaiškinamus klausimus atsispindi daugybėje per amžius besikeičiančių mitų ir religijų. Mitologijų ir religijų pasaulis - tai dar vienas simbolių lobynas. Tad simbolių kilmės reikia ieškoti toje epochoje, kuri pagimdė pirmuosius šio meno pavyzdžius. Martynėnaitė (2014) savo monografijoje apie gėlių darželius Lietuvoje pažymi, kad daugeliui atpažįstamas Lietuvos kaimo kraštovaizdžio dėmuo – gėlių darželis yra kultūrinių kodų pernešėjas, į kaimo kraštovaizdį įsiterpia kaip gamtos ir žmogaus kultūros sąveikos procese suformuotas struktūrinis elementas ir socialinis kodas, galintis save išreikšti ornamento formų ir spalvų, ženklų ir simbolių kalba.

Simbolis estetikoje yra meno kūrinio įvaizdis ar vaizdas, turintis ypatingosios apibendrinamosios galios perkeltine prasme, kurio turinys nėra griežtai apibrėžtas, bei pasižymintis keliamų asociacijų gausumu ir įvairumu. Anot simbolistų, meno uždavinys – fiksuoti nematomus žmogaus ryšius su Visata ir sąmonėje glūdinčia patirtį psichologines ir metafizines žmogaus būties problemas, prieinamas tik intuityviam emociniam suvokimui (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1983). Simbolis – tai lyg raktas suvokti žmogaus dvasiniam pasauliui. Žmogui būtini simboliai tam, kad visa tai, ko paprastai negali įsivaizduoti, perkeltų į suvokimo erdvę ir galėtų išsiaiškinti. Taip „suvokimas“ tampa simboliškai sąvoka, galinčia nurodyti kelią į praėjusių epochų dvasinius lobius (Simbolių žodynas, 2002).

Celms (2007), tyrinėdamas baltų ženklų simboliką savitumo, lokalumo ir universalumo aspektu, audimo raštų ornamento simboliką traktuoja kaip reiškinį, „nuolat atveriantį naujus pažinimo horizontus“. Tai lyg kūrybinės inspiracijos šaltinis, įkvepiantis šiuolaikinėms tradicinio ornamento formos ir simbolikos interpretacijoms. Celms savo knygoje „Baltų raštai ir ženklai“ drąsiai dalijasi plačiais apibendrinimais bei menotyrinėmis, kultūrologinėmis, estetinėmis išvalgomis, siekdamas atskleisti bendražmogiškąjį ornamento formų ir simbolikos kalbos pobūdį.

Šio straipsnio autorius, analizuodamas Dangaus kūnų ženklų simboliką Lietuvos valstiečių medinių gyvenamųjų namų ir aplinkos meniniame dekoravime, nustatė, kad gėlių darželių lysvelių formos buvo derinamos prie gyvenamojo namo stogo galinio skydo langelių ir pastato langų formų, tvorelių statinių profiliai – prie pastato dekoruotų geometrinių puošybos elementų motyvų, kuriuos vienijo ne tik vizualinės (forma ar piešinys), bet ir prasminės (liaudies kosmologija) sąsajos, sustiprinančios bendrą gyvenamojo namo ir gėlių darželio kompozicinę raišką (Misius, 2017).

Tyrimo tikslas – išanalizuoti liaudies kosmologinių ženklų, susijusių su valstiečių medinių gyvenamųjų namų meniniu dekoravimu, simbolinę prasmę, nustatyti kosmologijos įtaką Lietuvos valstiečių sakralinių erdvių meninei kompozicijai ir aptarti simbolių ženklų universalumo aspektą.

Tyrimo objektas – liaudies kosmologinių ženklų simboliai, jų prasminė raiška ir sąsajos su valstiečių sakralinių erdvių menine kompozicija.

Metodika

Atlikus Lietuvos kaimo valstiečių vienkiamųjų sodybų medinių pastatų elementų ornamentų, susijusių su gėlių darželių lysvelių formomis ir jų kompozicijomis, atkartojančiomis liaudies kosmologinius simbolius – Saulę, Menulį ir Žvaigždę analizę, buvo nustatytos jų vizualinės ir prasminės sąsajos (Misius, 2017). Toliau buvo gilintasi į baltų liaudies kosmologijos sąsajas ir jos įtaką gėlių darželio kompozicijai, atliekama Dangaus šviesulių ir kitų simbolių interpretacijų analizė vizualiniame (forma, piešinys), medžiaginiame (akmuo, tinkas, medis, audinys, gėlių kompozicija) ir prasminiame kontekste.

Renkant medžiagą ir rašant straipsnį naudoti mokslinės literatūros analizės, etnografinių tyrimų, tyrimų vietose, sisteminės analizės ir sintezės teoriniai metodai.

Rezultatai

Kosmologinių ženklų simbolika valstiečio gėlių darželio kompozicijoje. Žinodami tai, kad 1) gėlių darželis valstiečio sodyboje yra sakraliausia ir išskirtinai moterų globojama erdvė bei 2) moterų gebėjimą perimti, išlaikyti, puoselėti ir perduoti liaudies tradicijas, papročius bei apeigas jaunajai kartai, gėlių darželyje galima pastebėti sąsajų su medžio dirbiniuose, medinių pastatų dekore ir audinių raštuose naudojamais liaudies kosmologiniais ženklų simboliais.

Kuriant naują sodybą, gėlių darželiui vietą ir jo formą, gėlių lysvelių formą ir kompoziciją bei gėlių ir krūmų sortimentą parinkdavo valstietės moterys, dažniausiai sąmoningai šiuos apmąstymus siedamos su audimo raštais. Gėlių darželiui tvorą tverdavo šeimos vyrai, nes tai

vyriškas darbas, 1) reikalaujantis jėgos, meistrystės gebėjimų ir 2) atitinkantis darbų pasidalijimo principą į vyriškus ir moteriškus darbus.

Siekiant išsamiau išanalizuoti baltų liaudies kosmologijos sąsajas ir jų įtaką valstiečių sakralinių erdvių meninei kompozicijai, buvo atlikta baltų raštų ir ženklų simbolikos interpretacijų analizė, atrinkti šeši pagrindiniai audimo raštuose naudojami kosmologiniai simboliai, atitinkamai sugrupuoti, sudaryta lentelė ir joje patalpinti ženklų simbolių piešiniai, jų pavadinimai ir trumpos prasminės charakteristikos. Žemiau pateiktos aptartų kosmologinių ženklų simbolių sąsajos: su gėlių darželio kūrimo idėja; lysvelių formų pasirinkimu; jų tarpusavio išdėstymu aptvertame plote; technologinio įrengimo seka bei sąsajos su skirtingais darželio struktūriniais elementais.

Tuštuma. Aptvertas neįrengto gėlių darželio plotas arba erdvė – tai *tuštuma*, esanti idėjos lygmenyje, kur apmąstoma būsimo darželio meninė – kompozicinė raida, numatomi pagrindiniai reikalingų medžiagų ir augalų gavimo bei parsigabenimo darbai, apgalvojami kiti estetiniai niuansai (1 lentelė). Taigi darželio plotas yra erdvė, kurią reikia užpildyti ne bet kaip, o įgyvendinti mintyse sumanytą planą, t. y. materializuoti idėją: suformuoti tam tikro dydžio ir formos lysveles, jungiant jas į bendrą gėlių darželio kompoziciją, jose tam tikra tvarka susodinti specialiai parinktas gėles, apipavidalinti lysvelių kraštus ir takus pabarstyti smėliu. Tai reiškia, kad gėlių darželį reikia užpildyti meniniais ženklais – simboliais, atitinkančiais etnokultūrinę prasmę, kad jame įprasmintų sakralumo pojūtį.

1 lentelė. Pagrindinių kosminių simbolinių ženklų apibūdinimas (pagal Celms (2007, 15-30 p.) sudarė R. Misius

Table 1. Description of the main cosmic symbols (by Celms (2007, 15 - 30 p.) concluded by R. Misius

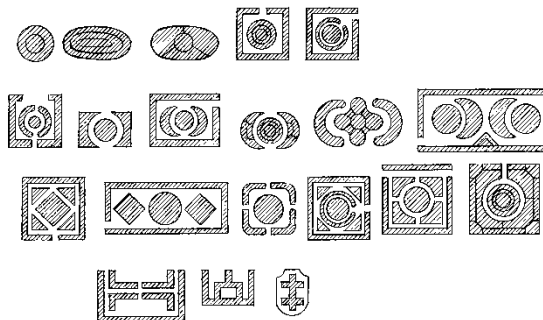
Simbolis <i>Symbol</i>	Simbolio pavadinimas <i>Symbol name</i>	Simbolio apibūdinimas <i>Symbol description</i>
0	Tuštuma	Tuštuma – tai sąmonės laukas, aprėpiantis nematomą, tačiau egzistuojančią energinę struktūrą, visų naujai atsirandančių ženklų galimybes. Tai ne tik tuščias plotas, tai dar ir idėja, apmatai ir elgsenos programa.
•	Taškas	Pats mažiausias rašto ar piešinio sandaros elementas, iš kurio išauga ir struktūra, ir jos prasmė. Taškas traktuojamas kaip kažko pradžia ir pabaiga, kuris neturi matmenų.
+	Mažas kryželis	Simbolizuoja tą, ką ir taškas bei laikomas sudėtingesniu taško variantu, nes jis parodo, kad nuo čia ir dabar prasidės judėjimas iš centro į keturias arba į visas puses.
	Apskritimas	Apskritimas yra Saulės harmonijos, visumos, pilnatvės, šviesos ir saugumo simbolis. Saulę simbolizuoja ir kvadratas, ir rombas, t. y. kvadratas, pasuktas 45 laipsnių kampu.
	Kvadratas	Simbolinės apskritimo reikšmės priskiriamos taip pat ir kvadratui, kuriame išryškėja ketverio pumų principas, kylantis iš gamtos sukurtos sferos struktūros.
	Mėnulis	Mėnulio ženklas – seniausias cikliško gyvybės ir nebūties kitimo ženklas. Jo formos labai įvairios, pasuktos į vieną pusę.
	Trikampis	Jis reiškia pusę kvadrato arba rombo, juos dalijant pusiau. Pusė - viena iš dviejų visumos dalių. Viskas turi dvi puses: išorinę ir vidinę, viršutinę ir apatinę, priekinę ir užpakalinę, kairę ir dešinę.

Taškas ir kryželis. Pačiu mažiausiu gėlių darželio kompoziciniu elementu (tašku, kryželiu) galima laikyti klombos (apvalios, kvadratinės ar rombo formos lysvelė) centre pasodintą baltažiedį bijūną ar kitą tradicinį augalą, nuo kurio priklauso kitų gėlių sodinimas nuo centro žemėjančia tvarka koncentriškais apskritimais ar spinduliais, orientuotais į centrą ir jungiančiais kompozicinį centrą (tašką, kryželį) su klombos apvadu. Rengiant klombą, sąlyginai atkartojamas Pasaulio sukūrimo procesas sakralioje erdvėje – gėlių darželyje: 1) idėjos iškėlimas (Pradžią Pradžia), 2) centro suformavimas (Proceso pradžia), 3) gėlių

sodinimas nuo klombos centro link kraštų (Dangaus kūnų kūrimas), 4) klombos krašto sutvirtinimas baltintais akmenėliais (Žvaigždžių kūrimas), 5) tako pabarstymas smėliu (Paukščių tako kūrimas).

Gėlių darželio lysvelių kompozicijoje gali būti ne tik vienas, bet du ar trys kompoziciniai centrai: jeigu du – sudaromi lygiaverčiai centrai (sodinamos tos pačios rūšies gėlės), jeigu trys – vidurinis komponuojamas kaip pagrindinis centras, kiti du – mažiau reikšmingi, akcentiniai ir pavaldūs pagrindiniam. Čia reikėtų priminti, kad Laurinkienės (1990) manymu, poetiniai tekstai kartais tiksliau ir patikimiau išsaugo archaika, negu kitos meno rūšys ir pateikia lietuvių liaudies dainą, kurioje alegoriškai apdainuojamas Pasaulio sukūrimo procesas. Dainos pradžioje apibūdinama vieta, kurioje vyks Pasaulio kūrimosi aktas, apibūdinimu. Tai esąs lauko vidurys, sakrali vieta, atitinkanti kosmoso centrą, kuriame auga grūšėlė, o joje dega žvakelė. Iškritus trims kibirkštėlėms, atsiranda marios mėlynos. Toliau pereinama prie žmogaus ir jo socialinio elgesio vaizdavimo: mariose laivelyje bernelis šaudo anteles ir siunčia mergelei, kurią veda. Taigi gėlių darželis taip pat yra sakrali vieta, kuriame atkartojamas Pasaulio kūrimo procesas, taip pat susieta su berneliu ir mergele bei jų vedybomis, nes sukurtas Pasaulis negali likti tuščias, jį reikia užpildyti gyventojais.

Apskritimas. Saulės ženklas – apskritimas mitologijoje yra harmonijos, visumos, pilnatvės, šviesos ir saugumo simbolis. Saulę simbolizuoja ir kitos geometrinės formos: *kvadratas* bei *rombas*. Autoriaus atliktų gėlių darželių lysvelių formų ir kompozicijų tyrimo rezultatų analizė parodė, kad darželių lysvelių kompozicijoje dažniausiai daromos apskritos formos lysvelės – klombos, simbolizuojančios Saulę, tačiau yra ir ovalo (modifikuotas apskritimas) bei rombo (pasuktas kvadratas) formos klombų (1 pav.).

1 pav. Gėlių lysvelių formos ir jų kompozicijos gėlių darželiuose (R. Misiaus piešiniai)
Fig. 1. Flowerbeds forms and their compositions in flower gardens (Drawings by R. Misius)

Kaip matome iš paveiksle pateiktų lysvelių ir jų kompozicijų pavyzdžių (išskyrus tris paskutinius ir vieną su atvirksčiai pavaizduotais Mėnulio pjautuvais), kiekviename iš jų yra suformuotas kompozicinis centras, simbolizuojantis pagrindinį mūsų Visatos centrą – Saulę.

Mėnulio ženklas gėlių darželio kompozicijoje visuomet priklausomas nuo Saulės ženklo ir jį supa iš abiejų pusių: iš kairės pusės kaip delčia, iš dešinės – kaip priešpilis. Priklausomai nuo gėlių darželio dydžio, Mėnulio ženklas gali būti natūralistinis (kai daugiau vietos) arba stilizuotas: lanko pavidalo su užapvalintais galais, su dviem stačiais ir dviem smailiais kampais, trikampio formos, kai Saulės simbolį vaizduoja rombas.

Mėnulis patraukė žmonių dėmesį besikeičiančiomis fazėmis ir jų ryšiais su oro permainomis, vandens potvyniais ir atoslūgiais. Tai buvo pagrindinės priežastys, paskatinusios pirmąkart žmones garbinti Mėnulį ir jo simbolį atkartoti gėlių darželio lysvelių kompozicijoje. Anot Dundulienės (1988), vystantis žemdirbystei ir gyvulininkystei, Mėnulis iš zoomorfinio įgavo antropomorfinį – žmogaus pavidalą. Lietuvių tautosakoje Mėnulis vaizduojamas kaip jaunikaitis sidabriniais drabužiais, dažnai vaikščiojantis žeme. Pasivertęs karalaičiu, vaikščiojęs ir viliojęs mergeles. Viena vargdienė mergelė ištekėjusi už gražuolio vyro – Mėnulio. Kitoje

sakmėje Mėnulis tėvo išprašęs už jo išleisti vyriausiąją dukterį. Ne visada Mėnulis rasdavęs sau tinkamą mergelę. Kartą jis nusileidęs ant žemės, nupynęs linų žiedų vainiką ir ieškojęs gražios mergelės, kuriai galėtų padovanoti, tačiau neradęs. Pagaliau sutikęs Saulę ir uždėjęs jai vainiką. Ne veltui lietuviai Mėnulį dievino, laikė *Saulės vyru, broliu, tėveliu*, globojančiu skriaudžiamas mergeles ir našlaites, išblaškančiu tamsybę, pasiklydusiems rodančiu kelią. Galima teigti, kad šios priežastys ir lėmė dangaus kūnų formos simbolių atsiradimą gėlių darželių lysvelių kompozicijoje, teikiančių darželio tvarkytojai – našlaitei ar skriaudžiamai mergelei vilčių kuo greičiau ištekėti už mylimo bernelio (Mėnulio) ir atsikratyti ją slegiančių vargų, bėdų, skriaudų ir nepriteklių. Dėl to Baltų religijos ir liaudies kosmologijos įtakos bei Mėnulio fazių kaitos atspindžių galima rasti ne tik tradicinėje liaudies dailėje, audimo raštuose ar sakralinėje smulkiojoje architektūroje, liaudies papročiuose, bet ir senųjų sodybų aptvertuose gėlių darželiuose, vaizduojančiuose Saulę ir Mėnulio fazes, kurių lysvelių kraštai apdėti baltintais akmenėliais. Šie akmenėliai ne tik dėl grožio – tai lyg apsauga namams ir šeimai nuo pikto.

Beje, germanų tautose manyta, kad apie augalą ratu ar kiaušinio forma išdėlioti akmenys skatina jo augimą ir didina derlingumą. Apskritimas laikytas Dievo simboliu, magišku ženklu (Himmel, 2004), per kurio ribą nepajėgdavusios peržengti net piktosios dvasios ir demonai (2 pav.).

2 pav. Gėlių darželio lysvelės apdėtos baltintais akmenėliais (R. Misiaus nuotrauka)
Fig. 3. Flowerbeds are covered with white stones (Photo by R. Misius)

Trikampis. Gėlių darželių tyrimo metu buvo rasta ir trikampio formos lysvelių, sukomponuotų viena prieš kitą ir sudarančių kvadrato formos klombą, simbolizuojančią Saulę, su įstrižai ją kertančiu takeliu, nes pusė – viena iš dviejų visumos dalių. Liaudies kosmologijos ir ženklų simbolikoje viskas turi dvi puses: išorinę ir vidinę, viršutinę ir apatinę, priekinę ir užpakalinę, kairę ir dešinę, išreiškiančių priešybių vienybę ir pusiausvyrą. Tuo galima įsitikinti pažvelgus į ketvirtame paveiksle pavaizduotus ir apibūdintus ženklų simbolius.

Kosmologinių simbolių apsauginė raiška. Ketvirtame paveiksle ženklų simboliai sugrupuoti poromis taip, kad vienas simbolizuotų teigiamą, aktyvią energiją, kitas – pasyvią ar neigiamą. Valstietis, stengdamasis apsaugoti nuo nelaimių, įvairių negandų ir apsaugoti šeimos narius bei visą turtą, naudojami teigiamais – Dangaus, Viršaus, Dangaus ir Dienos šviesos ženklų simboliais, teikiančiais visokeriopą apsaugą.

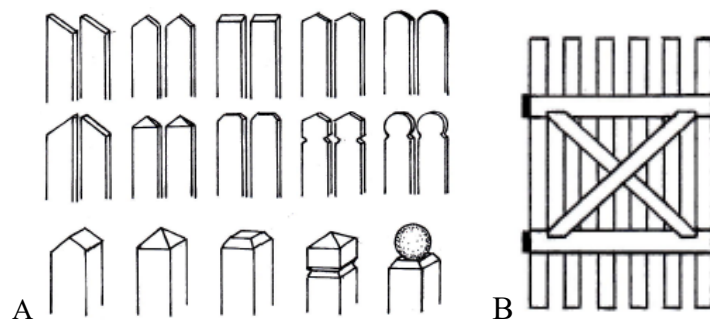
Anot Celms (2007), *Dangaus tėvą* simbolizuoja stogastulpis, koplytstulpis, kryžius ir kiti vertikalūs sodybos elementai, teikiantys sodybos gyventojams dvasinį peną (2 lentelė). *Žemę Motiną* simbolizuoja visi sodyboje esantys pasyvūs (horizontalūs) elementai: žemės paviršius, daržo vagos, horizontalių elementų tvoros, gyvenamojo namo sienų rastai ir kiti elementai, saugantys sodybos medžiaginį turtą. Visi sodyboje esamų pastatų dvišlaičiai stogai primena *Viršaus* (pastogės), *Dangaus* ir *Dienos šviesos* ženklų simbolius, energiją nukreipiančius žemyn, kuria pasinaudoja ir žmonės, ir gyvuliai, ir augalai.

2 lentelė. Apsaugos ir išvestinių ženklų simbolinių apibūdinimas (pagal Celms (2007, 15-30 p.)
Table 2. Description of the protection and derivative symbols (by Celms (2007, 15- 30 p.)

Simbolis <i>Symbol</i>	Simbolio pavadinimas <i>Symbol name</i>	Simbolio apibūdinimas <i>Symbol description</i>	Išvestiniai simboliai <i>Derived symbols</i>	
	Dangaus Tėvas	Dvasia, vyriškas aktyvusis pradas, sujungia Dangų su Žeme, Pasaulio ašis.	+	Kryžius. Pasyvumas, statika
—	Žemė Motina	Materija, moteriškasis pasyvusis pradas, Išvysto medžiaginį pasaulį	X	Įstrižas kr. Aktyvumas, dinamika
⤴	Dangus	Palapinė, Diena, Šviesa, Dangaus kalnas. Nuoroda aukštyn, energiją atiduodama į apačią	⦿	Erdvės ženklas
⤵	Žemuma	Tamsa, Naktis, Nuoroda žemyn, energiją priima iš viršaus		
^	Viršus	Pastogė, Nuoroda aukštyn, energiją atiduodama į apačią	◊	Ketveriopu-mo ženklas, rodantis į keturias šalis
v	Įduba	Duobė, Tamsa, Naktis. Nuoroda žemyn, energiją priima iš viršaus.		
∧	Dangaus ir Dienos šviesos ženklas	Smailaus kampo viršūnė nukreipta į viršų ir rodanti į vidurdienio Saulę, teikiančią šviesą ir šilumą.	⦿	Dvi sudedamo-sios vientiso Pasaulio sampratos dalys
∨	Tamsos ir žemumos ženklas	Smailaus kampo viršūnė nukreipta žemyn ir rodanti saulės padėtį nakties metu		

Grįžtant prie gėlių darželio, reikia paminėti, kad juos dažniausiai tvėrė statinių tvorele, kurių viršutinę dalį formuodavo „stogeliu“, „lankeliu“ ar vienpusiu kampu, t. y. viršutiniam statinio galui ir stulpeliams suteikdavo teigiamą (iškilą) formą arba palikdavo neutralią, lygią, taip tikint, kad gėlių darželio sakralinei erdvei suteikiama papildoma apsauga nuo piktyjų dvasių (3 pav.).

Statinių tvorele, simbolizuojančia Dangaus tėvo ženklą, tvėrdavo tik sakralinę erdvę – gėlių darželį dvasiniams tikslams, o horizontalių elementų tvoras, simbolizuojančias Žemę Motiną, rėsdavo sodybės ūkinėje dalyje ūkiniams tikslams. Net darželio vartelių konstrukcijoje galima išvelgti *Įstrižąjį kryžiu*, simbolizuojantį aktyvumą ir dinamiką, nes varteliai varstomi.

3 pav. Medinės tvoros elementai: A – medinių statinių ir stulpelių profilių derinimas, B – vartelių sutvirtinimas kryžma (R. Misius piešiniai, 2000, 15 ir 27 p.)

Fig.3. Wooden fence elements: A – combination of wooden structures and columns profiles, B – reinforcement of wicket crosses (drawings by R. Misius, 2000,15 and 27 p.)

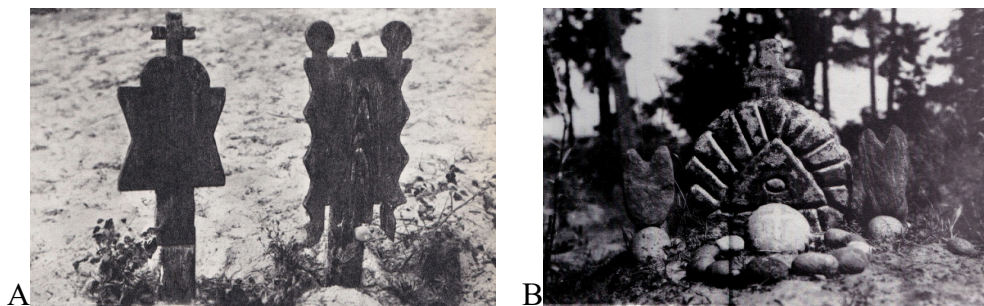
Teigiamas (apsaugines) formas turi ir baltinti akmenėliai (4 pav. A), ir vytelių lankeliai (4 pav. B), ir net plytos, sustatytos kampu, sutvirtinant gėlių darželio lysvelių kraštus. Lysvelės pagal perimetrą apipavidalintos teigiamų formų turinčiais elementais, gėlių darželiui suteikiančios dvigubą apsaugą.

4 pav. Gėlių lysvelių kraštų apipavidalinimas: A – baltintais akmenėliais,
B – nužievintų vytelių lankeliais (R. Misiaus nuotraukos)

Fig. 4. Appearance of the edges of the flowerbeds: A – white stones, B – striped vultures
(Photo by R. Misius)

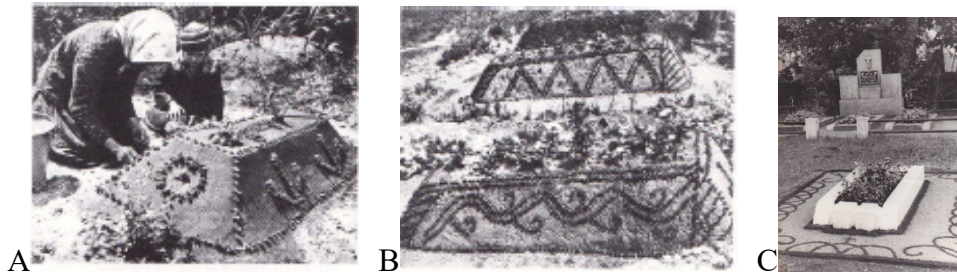
Kosmologinių ženklų simbolika kapų puošime. Negalima nepaminėti ir šeimos narių kapų, kaip sakralios vietos Anapilyje, tvarkymo aspektų. Įvedus Lietuvoje krikščionybę, dar ilgai buvo laidojama senuose kapinyuose. Prieš daugiau nei du šimtus metų įkurtose kapinėse augalijos neliesdavo, jos neliesdavo ir ant supilto kauburėlio. Taip paprastų valstiečių laidojimo vietos virsdavo žolėmis apaugusiu kauburėliu, kurį žymėdavo medinis ženklas – krikštas (Klaipėdos krašte, 5 pav. A), kitur – medinis, akmenis ar metalo kryžius. Vėliau kapą pradėjo puošti antkapiu (5 pav. B).

5 pav. Antkapiniai paminklai: A – krikštai (pagal Čerbulėną, Bielinskį ir Šešelgį, 1970, 8 p.),
B – ant paminklinio akmenis iškalta „Apvaizdos akis“ (pagal Šešelgį, 1990, 429 p.)

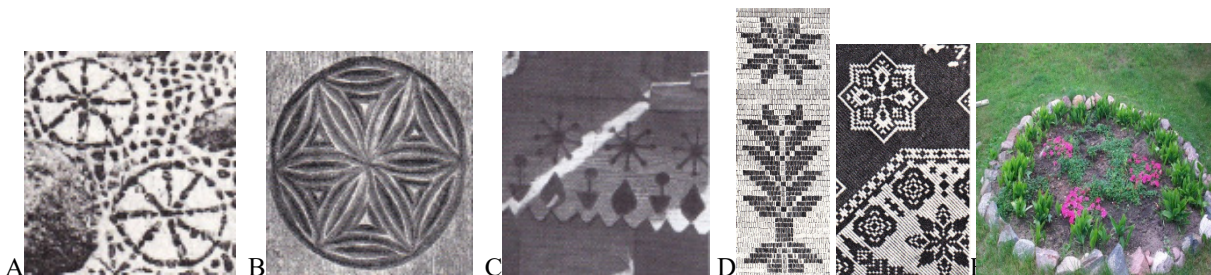
Fig. 5. The tombstones: A – baptisms (by Čerbulėnas, Bielinskis & Šešelgis, 1970, 8 p.),
B – on the monumental stone "The Providence Eye" (by Šešelgis, 1990, 429 p.)

Reikia pažymėti, kad valstietės savo artimųjų kapus gėlių žiedais ir jų pumpurais puošė išradingai, panaudojant audimo raštų motyvus, kuriuose galima išvelgti Saulės apskritimą su centru, augalų motyvus, vaizduojančius Pasaulio ar Gyvybės medžio simbolį (8 pav. A). Puošė zigzaginėmis ir banguotomis linijomis, kurių viršutinė dalis simbolizuoja Dienos šviesą, apatinė – Nakties tamsą (6 pav. B). Šio straipsnio autorius 1968 metais papuošė kapą juodžemio raštais geltono smėlio fone, prie apvado pavaizduodamas vytelių lankelius, o kampuose – Pasaulio medį primenančiais augaliniais motyvais (8 pav., C).

6 pav. Kapų puošimo pavyzdžiai: A ir B – ikirikriščiioniškųjų simbolių panaudojimas (pagal Celms, 2007, 243 p.), C – kapo puošimas 1968 metais (nuotrauka ir puošimas R. Misiaus)
Fig. 6. Example of tomb decoration: A and B – the use of pre-Christian symbols (by Celms, 2007, 243 p.), C – decoration of the grave in 1968 (photo and decorations by R. Misius)

Simbolinių ženklų universalumas ir Žmogaus Gyvenimo rato teorija. Pagrindinių kosminių kūnų – Dangaus šviesulių ir Žemės, kitų bei išvestinių ženklų simbolių analizė parodė, kad Dundulienės (1988) ir Celms (2007) aprašyti simboliai neprieštaruoja vieni kitiems, o papildoma simbolių tipines grupes, praturtina naujomis ženklų formomis ir praplečia jų traktavimo galimybes. Autorius pastebėjo analizuotų ženklų simbolių universalumą, t. y. jų taikymo galimybes įvairiose liaudies meno srityse, pradedant nuo seniausių laikų iki šių dienų. Taigi to paties simbolio ženklo atlikimo maniera, forma ir struktūra kinta priklausomai nuo 1) naudojamos medžiagos, 2) darbo įrankių, 3) objekto ar daikto dydžio, 4) gamintojo patirties ir 5) jo meninių gebėjimų. Tarkime, kad Saulės ženklą – apskritimą, su iš centro išsiskleidžiančiais „žiedlapiais“, akmenyje sunku iškalti. Greičiausiai bus iškaltas ne su „žiedlapiais“, bet su spinduliais. Taip pat Saulės ženklas vaizduojamas ir mūro tinke (7 pav. A). Medyje (7 pav. B) šį ženklą lengva išraižyti, tačiau kiaurapjūvio būdu – neįmanoma. Ženklas bus modifikuotas į šešiaspindulinę žvaigždę su mažu apskritimuku kiekvieno spindulio gale (7 pav. C). Išaušti tokį ženklą taip pat sunku, nes čia sąlygas diktuoja ir medžiaga, ir įranga. Audimo raštuose Saulės ženklas modifikuojamas ir virsta aštuoniakampe arba kvadratine žvaigžde (7 pav. D), tačiau siuvinėjant – galima išsiuvinėti. Gėlių darželyje Saulę simbolizuoja apvali ar daugiakampė klomba (7 pav. E).

7 pav. Saulės simbolio vaizdavimas skirtingoje medžiagoje: A – mūro tinke, B – medžio raižinyje, C – medžio kiaurapjūvyje, D – audiniuose, E – gėlių darželyje
Fig. 7. Representation of a solar symbol in different materials: A – brickwork, B – woodcut, C – woodcutter, D – in fabrics, E – flower gardens

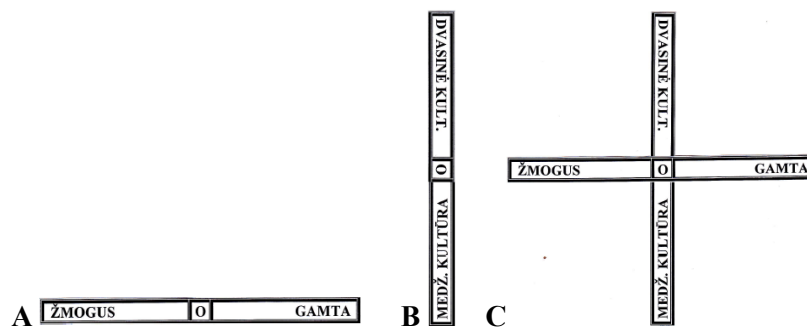
Taigi, tas pats simbolinis ženklas vis kitoje medžiagoje atitinkamai modifikuojamas, t. y. truputi keičiama jo piešinio formą ir struktūrą, tačiau ženklo prasminė raiška nuo to nesikeičia. Čia ir slypi mitologinių ir kosmologinių simbolių universalumas: *kintant medžiagai, turinys ir prasmė nesikeičia.*

Remiantis išanalizuotų mitologinių, kosmologinių ir kitų ženklų universalumu, jų simbolinėmis reikšmėmis bei prasmėmis ir Žmogaus kūrybine galia, galima sukurti Žmogaus

Gyvenimo rato teoriją, paaiškinančią veiksnius, dariusius įtaką gyvenamųjų namų dekorui ir sodybų želdinimo tradicijoms bei pavaizduoti ją grafiškai.

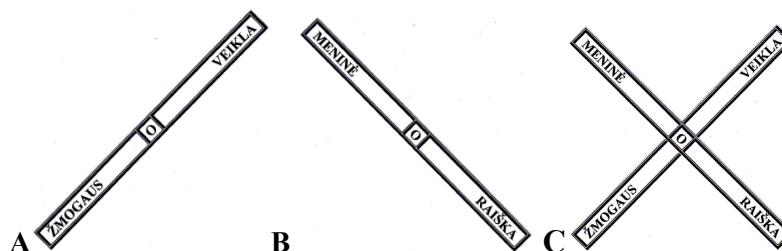
Žmogaus ir Gamtos santykiai nuo seno buvo subalansuoti, tai yra, Žmogus iš Gamtos ėmė tiek, kiek galėtų patenkintų būtiniausias savo išgyvenimo poreikius, ir ne daugiau. Tokius santykius galima vadinti abipusiai naudingais, palaikančiais tarpusavio pusiausvyrą ir pavaizduoti juos horizontaliai (8 pav. A). Horizontalus ženklas, anot Celms (2007), simbolizuoja *Motiną žemę*, moteriškąjį pasyvųjį pradą, materija, besivystantį medžiaginį pasaulį, iš kurio išauga vertikalė – *Dievo Tėvo* ženklas (8 pav. B), simbolizuojantis Dvasią, vyriškąjį aktyvųjį pradą, Šviesą, Dangų, Pasaulio ašį, sujungia Dangų su Žeme. Vertikalės viršuje – dvasiniai, apačioje – medžiaginiai Žmogaus poreikiai, išreiškiantys dvasinės ir medžiaginės kultūros pusiausvyrą. Sukryžiuotus ženklus, susidaro lotiniškasis *Statusis Dievo kryžius* – svarbiausias pasaulio ženklas (8 pav. C), simbolizuojantis statiką, ilgalaikiškumą, idealumo ir materialumo vienovę.

8 pav. Stačiojo kryžiaus struktūra: A – horizontalių tarpusavio santykių pusiausvyrą; B – dvasinės ir medžiaginės kultūros pusiausvyrą; C – materialųjų ir dvasinių santykių pusiausvyros stabilumo simbolis (pagal Misių, 2012, 51 p.)

Fig. 8. Structure of the String: A – horizontal equilibrium; B – the balance between spiritual and material culture; C – Symbol of the stability of the balance of material and spiritual relations (by Misius, 2012, 51 p.)

Stabilumas, perėjęs į stagnaciją – nėra gerai. Reikalinga varomoji jėga. Žmogaus įvairiapusė veikla yra ta varomoji jėga, kuri neleidžia išsigalėti sąstingui (9 pav. A). Kalbant apie valstiečių pastatų dekoravimą ir sodybų želdinimą panaudojant menines raiškos priemones, viena iš Žmogaus veiklos rūšių, duotų iš *Viršaus*, yra meninė veikla (9 pav. B).

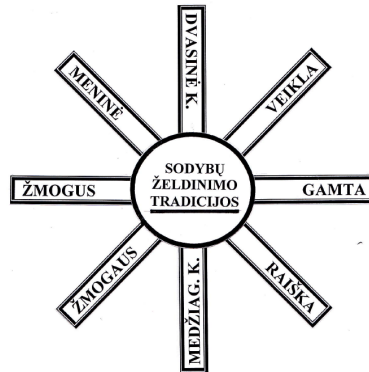
9 pav. Įstrižojo kryžiaus struktūra: A – Žmogaus įvairiapusės veiklos, kaip varomosios jėgos, kryptis; B – meninės raiškos kryptis: nuo idėjos – link įgyvendinimo; C – kūrybinio kryžiaus simbolis (pagal Misių, 2012, 52 p.)

Fig. 9. The diagonal cross structure: A – The direction of human manifold activity as a driving force; B – the direction of artistic expression: from idea to implementation; C – symbol of the creative cross (by Misius, 2012, 52 p.)

Sukryžiuotus abi įstrižaines, gauname lotiniškojo *Įstrižojo Dievo kryžiaus* ženklą (9 pav. C), simbolizuojantį aktyvumą, dinamiką, veiklumą, kūrybą. Ten, kur žmogus veikia ir kuria, t. y. vykdo

kūrybinę veiklą, ten gimsta ir menas. Tačiau šis ženklas, anot Celms (2007), dar simbolizuoja ir Dievo sukurtojo pasaulio tapsmą, rotaciją, dinamiką. Tai – ir *šio pasaulio laikinumo ženklas*.

Suklojus stačiojo ir įstrižojo kryžiaus ženklus vieną ant kito, gauname pagrindinių *Veiksnių*, dariusių įtaką pastatų dekoravimui ir sodybų želdinimo tradicijoms, *ratą* (10 pav.), simbolizuojantį Žmogaus ir Gamtos, medžiaginės ir dvasinės kultūros, Žmogaus veiklos ir meninės raiškos vienovę.

10 pav. Žmogaus veiksmų rato (Gyvenimo rato) struktūra, dariusio įtaką pastatų dekorui ir sodybų želdinimui (pagal Misių, 2012, 52 p.)

Fig. 10. *The structure of the human factor circle (Lifelong Circle) Influence on building decoration and landscaping (by Misius, 2012, 52 p.)*

Kalbant filosofine kalba, gauname *Žmogaus Gyvenimo ratą*, erdvėje ritmiškai besisukantį apie savo ašį ir keliaujantį laiko tėkmės kryptimi. Šį Ratą apibrėžus apskritimu, kaip Dievo simboliu ar magišku ženklu, gautume Saulės ženklą, simbolizuojantį harmoniją, visumą, pilnatvę, šviesą ir saugumą, tai yra visą tai, ko visą savo gyvenimą pasiekti trokšta kiekvienas šios Žemės Žmogus, gyvenantis šiam pasaulyje po Saule. Taigi, dar kartą įsitikinta Saulės simbolinio ženklo panaudojimo universalimu, į kurį galime žvelgti ne tik kaip į grafinį ženklą ar simbolį, bet kuriame galima išvelgti Žmogaus ir Gamtos, medžiaginės ir dvasinės kultūros sąsajas per Žmogaus įvairiapusią veiklą ir meninę raišką, vykusią nuo neatmenamų laikų, tampriais ryšiais susietoje artimiausioje gyvenamojoje ir sakralizuotoje aplinkoje.

Išvados

1. Valstietės moterys, kurdamos audinių ir juostų raštus, naudodavo kosmologinių ženklų simboliką, kurių prasminę kalbą bei moduluotas formas pritaikydavo ir gėlių darželių kompozicijose, o komponavimo procesą galimai asocijavu su Pasaulio kūrimo proceso įprasminimu, t. y. simboliškai materializuoti Pasaulio sukūrimo idėją ir gėlių darželiui suteikti sakralinę prasmę, kuriame tradiciškai simbolinę pradžią įgaudavo ir naujos šeimos kūrimo procesas, įprasminantis naujo, šeimos Pasaulio kūrimą.
2. Analizuojant valstiečio sodybos pastatų, statinių ir jų elementų formas bei padėtį horizonto atžvilgiu (vertikalus, horizontalus, iškilęs, įdubęs), galima pastebėti, kad dauguma jų turi teigiamą emocinį krūvį, t. y. apsauginę prasmę: vertikalūs – aktyvią, horizontalūs – pasyvią. Manoma, kad vertikalūs gėlių darželio elementai – profiliuoti statiniai ir stulpeliai, stogastulpis ar kryžius, gėlių lysvelių kraštų apipavidalinimas teigiamos formos elementais gėlių darželiui teikiančios sakralinę aurą.
3. Nuo ankstyvųjų pirmykštės bendruomenės laikų paplitę kosmologinių ženklų simboliai lietuvių liaudies mene naudoti ne tik medinių pastatų meniniame dekoravime, bet ir pritaikyti gėlių darželių meninėje kompozicijoje bei kapų puošime. Taigi liaudies kosmologinių simbolių meninė raiška valstiečių sodybose įsitvirtinusi įvairiose sferose, tuo patvirtinant simbolių ženklų universalumą per kurį susiformavo sąsajos tarp atrodo tarpusavyje

nesuderinamų valstiečio veikos sričių: sodybos kūrimo, pastatų statybos ir dekoravimo, gėlių darželio kūrimo, sodybos želdinimo, audimo ir drožybos.

4. Žmogaus kūrybinės veiklos galia ir tobulėjimas, mitologinių, kosmologinių ir kitų ženklų universalumas patvirtina Žmogaus Gyvenimo rato teorijos koncepciją, nusakančią Rato erdvėje ritmišką sukimąsi ir judėjimą laiko tėkmės kryptimi bei darantį įtaką sodybų meninei raiškai, želdinimo tradicijoms ir sakralinių erdvių kompozicijai.

Literatūra

1. Celms, V. (2007). *Baltų raštai ir ženklai*. Vilnius.
2. Čerbulėnas, K., Bielinskis, F., & Šešelgis, K. (1970). *Lietuvių liaudies menas*. Vilnius, Mažoji architektūra.
3. Daujotytė, V. (2014). Prigimtoji žemėjauta Žemaitės kūryboje. Iš *4-ojo prigimtinės kultūros seminaro Liaudies kultūra: mokslo darbai*, 151, 1-4. Vilnius.
4. Dundulienė, P. (1988). *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius.
5. Grecevičius, P., Abromas, J., Popkytė, L., Genys, J., & Marčius, R. (2015). Gamta ir žmogus japonų sodo kompozicijoje: filosofija, estetika, technologijos. Iš *Kraštovaizdžio architektūra – profesijos horizontai ir sinergija. forumo mokslo darbai*. Vilnius, p. 75.
6. Himmel, M. (2004). *Baume helfen heilen*. Darmstad.
7. Laurinkienė, N. (1990). *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius.
8. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. 1983. T. 10, p.161. Vilnius.
9. Martynėnaitė, L. (2014). *Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
10. Misius, R. (2000). *Tvoros, vartai ir varteliai*, p.15, 27 Kaunas, Ūkininko patarėjas.
11. Misius, R. (2012). *Želdinimo tradicijos Lietuvos valstiečių vienkieminėse sodybose: veiklos paveldas menotyriiniu aspektu: disertacija*. Kaunas.
12. Misius, R. (2017). Liaudies kosmologija Lietuvos valstiečių medinių gyvenamųjų namų ir aplinkos meniniame dekoravime. *Dekoratyviųjų augalų sortimento, technologijų ir aplinkos optimizavimas: mokslo darbai*, 8 (13), 48 – 57.
13. Pinavija, B. (2015). Kraštovaizdžio skaitymas su skirtingos profesinės patirties žodynais. Iš *Kraštovaizdžio architektūra – profesijos horizontai ir sinergija: forumo mokslo darbai*. Vilnius, p. 330.
14. *Simbolių žodynas*. 2002. Vilnius, Mintis.
15. Šešelgis, K. (1990). *Lietuvių liaudies menas*, II, 15 - 30. Vilnius, Mažoji architektūra.

THE INFLUENCE OF FOLK COSMOLOGY TO THE ARTISTIC COMPOSITIONS OF LITHUANIAN PEASANTS' SACRAL SPACES

Romualdas Misius

Summary

Lately in Lithuanian landscape, the abundance of foreign plants, the lack of stylistic culture, poor environmental care, and the ignorance of human needs destroy the Lithuanian identity of the region (Grecevičius, 2015). However, another phenomenon is noticeable: the rural landscape gradually becomes the object of humanistic scientific attention in the true sense of the word. This is evidenced by the intensified studies of "local anthropology" and publications, interpretations of philologists, philosophers, ethnologists, which should be known also to landscape architects. Modern phenomenological and hermeneutical insights make it possible not only see the landscape as a complex of material objects, but also as a space with associated meanings, experiences and subsistence (Pinavija, 2015).

The article gives a brief overview of the ethnic (natural) culture's fading causes as well as the new, humanistic point of view on the prospect of research of rural landscape by analysing ethnocultural codes encrypted in the signs and symbols. Introducing the symbolism of cosmological signs in the composition of a peasant flower gardens and its links with folk cosmology. Analysing the protective meaning of cosmological symbols in the flower gardens and the cosmological symbolism in gravestone decoration. Discussing the aspect of the universality of symbolic signs, that are used in various fields of folk art and in different materials. Introducing The theory of the Human Life Circle, which includes factors (incentives), influencing the decor of living quarters and the traditions of landscaping of homesteads.

Keywords: native culture, folk cosmology, artistic decoration, symbolic sign.

Gauta: 2018 m. vasario mėn. 26 d.

Gauta recenzija: 2018 m. vasario mėn. 26 d.

Priimta: 2018 m. balandžio 5 d.

Received: February 26, 2018.

Revision received: February 26, 2018.

Accepted: April 5, 2018